

CONTRIBUȚII PRIVIND DIVORȚIALITATEA ÎN TRANSILVANIA LA SFÂRȘITUL SECOLULUI XIX ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX

SORINA PAULA BOLOVAN,
IOAN BOLOVAN

Așa după cum se știe, până la legile civile din 1894-1895 din Ungaria, toate problemele legate de momentele fundamentale ale existenței umane (naștere-botez, căsătorie, divorț, înmormântare) erau rezolvate de către biserică. În cadrul lucrării de față vom aborda câteva aspecte referitoare la problema divorțului în Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX. Vom face referiri individuale la români, dar perspectiva cantitativă, demografică, vizează întreaga populație a provinciei. Menționăm că din rațiuni bine precizate, ne vom opri doar asupra Ardealului, adică teritoriul ce a fost Transilvania istorică (fostul principat autonom de până la 1867). Bisericele ortodoxă și greco-catolică au acceptat divorțul, dar au îngreunat procesul disoluției, pentru a proteja esența canoanelor și dogmelor religioase, potrivit cărora căsătoria era o Sfântă Taină și „ceea ce Dumnezeu a unit, omul să nu despartă”. De aceea, legislația bisericească cu caracter matrimonial a fost atent și minuțios alcătuită, fiind prescrise motive ce se regăseau în cele mai grave abateri ale individului (adulter, nebunie, desfrâu, impotență etc.) de la un comportament firesc și moral. În plan personal, divorțul însemna pentru individ un conflict interior între emic (dorințele proprii) și etic (ceea ce dorea puterea laică, bisericească și comunitatea de la el). Procesul lung de divorț, taxele mari percepute, formalitățile numeroase și obligatoriu de urmat erau menite să descurajeze primele impulsuri de disoluție și să încerce salvarea cuplului de la separația definitivă¹. Procesul însemna și transferarea vieții private spre cunoașterea publică: intimitățile cuplului, frustrările și neîmplinirile, amănuntele picante și frivole deveneau transparente și cunoscute de întreaga comunitate. Caracterul public al proceselor de divorț nu reținea individul de la hotărârea de a porni acțiunea de divorț, pentru că limita răbdării, a înțelegerii, a acceptării și a iertării depășise rezistența psihică. Umiliința publică nu mai însemna prea mult față de suferințele și umiliințele din interiorul menajului. Posibilitatea de a divorța a avut o influență mare asupra

¹ Și în alte spații etno-culturale procedura era identică, unele procese de divorț întinzându-se pe parcursul câtorva decenii, cf. studiile de caz din lucrarea Lawrence Stone, *Broken Lives. Separation and Divorce in England, 1660-1857*, Oxford, 1993.

căsătoriei și oferea individului eliberarea de constrângerile unei situații domestice nefericite².

Divorțul, ultima soluție a eliberării din calvarul unei căsătorii neîmplinite, a fost un aspect al ciclului vieții familiale ce nu a ocolit satul românesc transilvănean. Soluția divorțului nu era ușor acceptată nici de familie, nici de comunitate și noul statut de divorțat marginaliza individul la periferia obștii. Nu de puține ori, un cuplu îndura o soartă nefericită până la moarte din cauza „gurii satului”. Chiar dacă erau cunoscute tuturor certurile, scandalurile, bătaile, bețiile, comunitatea le tolera, numai să nu se ajungă la „rușinea divorțului”. Însă cenzura comunitară nu a putut schimba hotărârea partenerilor ce au decis desfacerea căsătoriei, pentru că sfârșitul chinurilor însemna mai mult decât locul în obște. Mai bine rușinea satului decât bătaia bărbatului!

Principalele surse de documentare în problema divorțului sunt actele tribunalelor matrimoniale, ortodoxe și greco-catolice (proces-verbale, statistici, protocoale). Din păcate, am întâmpinat multe greutăți și neajunsuri, deoarece aceste documente nu s-au păstrat peste timp în condiții prea bune, n-au fost recuperate în totalitatea lor, sunt fragmentate și cu multe lipsuri. Dar cercetarea materialului existent ne oferă posibilitatea de a identifica problematica divorțului în lumea satului românesc. Pentru întreaga populație a Transilvaniei, utile ne sunt recensământurile dintre 1890-1910 care au incluse rubrici speciale privind numărul celor divorțați la nivelul comitatelor și chiar al fiecărei localități.

Divorțurile au fost cerute atât de bărbați, cât și de femei, într-o proporție apropiată; spre exemplu: în 1875, din totalul celor 147 de cereri de divorț primite de Tribunalul Matrimonial de pe lângă Mitropolia Ardealului, 67 (45,7%) au fost înaintate de femei și 80 (54,5%) de bărbați; în 1879 s-au înregistrat 145 de cereri de divorț, din care 77 (53,2%) aparțineau femeilor și 68 (46,8%) erau ale bărbaților; în 1880, din totalul de 149 de cereri de divorț, 76 (51,9%) erau ale femeilor și 73 (48,9%) ale bărbaților; în 1881 au fost consemnate 141 de cereri de divorț, din care 67 (47,8%) de femei erau reclamante și 73 (52,2%) de bărbați își reclamau soțiile; în 1882, din totalul de 114 cereri de divorț, 62 (54,3%) aparțineau femeilor și 52 (45,7%) bărbaților³. După cum se poate observa, divorțurile au fost solicitate într-o proporție apropiată atât de femei, cât și de bărbați. Căsniciile nefericite erau greu de suportat, mai ales atunci când căsătoria nu s-a bazat niciodată pe sentimentul dragostei și a fost contractată din interesele materiale ale familiilor. Era greu de îndurat o persoană față de care partenerul nu a nutrit niciodată vreun sentiment de iubire și care, în plus, a devenit, cu

² Lynn Hunt, „Revoluția Franceză și viața privată”, în vol. *Istoria vieții private*, coord. Ph. Aries, G. Duby, vol. VII, București, 1997, p. 31.

³ Arhiva Mitropoliei Ortodoxe Sibiu, *Diverse* (în continuare AMOS).

trecerea timpului, violență, bețivă, adulteră, risipitoare etc. Cuantificarea pe sexe a cererilor de divorț ne-a relevat proporții apropiate între cererile femeilor și cele ale bărbaților, ceea ce denotă o particularitate a societății românești, pentru că, spre exemplu, în Franța divorțul, în aceeași perioadă, a devenit o instituție feminină: femeile reprezentau mai mult de 86% – până la 93% – dintre solicitanți⁴. Numărul mai scăzut al divorțurilor cerute de femei se poate explica, pe de o parte, prin atitudinea comunității față de femeie, în general, și, în special, față de femeia divorțată sau văduvă. Comunitatea marginaliza femeia divorțată, indiferent că aceasta era sau nu vinovată, și nu încuraja deloc disoluția⁵. Pe de altă parte, un rol considerabil l-a avut educația primită de fete în familie: femeia trebuia să fie supusă, răbdătoare și trebuia să-și asculte bărbatul, să-l urmeze în tot ce face, fie bine, fie rău. Femeii îi trebuia mult curaj să se desprindă de condiția sa și să-și înfrunte bărbatul, familia, comunitatea.

În cele ce urmează, vom încerca să facem o clasificare a motivelor de divorț, însă intenția noastră a întâmpinat câteva dificultăți, deoarece cererile de divorț conțineau mai multe cauze: adulter și ură, adulter și beție, adulter și bătaie, beție și ură, vagabondaj și ură, bătaie și silă etc., iar unele cereri cumulau aproape toate motivele: adulter, bătaie, beție, ură și silă. Deoarece *sila* și *ura* sunt mai mult sentimentele exprimate de solicitant față de partenerul reclamat, am grupat motivele acceptate în primul rând de legislația în vigoare (adulter, impotență, părăsirea domiciliului etc.). Dar există cereri de divorț motivate de ură și silă, pe care le-am cuprins în clasificare, pentru că motivația cererilor de divorț dezvăluie adevărul despre căsătoriile silite, încheiate sub presiunea familiei, fără consimțământul liber al tânărilor. Or, legislația accepta desfacerea unei căsătorii făcute sub constrângere și amenințare, unde nu a existat consimțământul liber. Altă dificultate pe care am întâmpinat-o în realizarea unei clasificări a fost determinată de faptul că rubrica destinată motivului de divorț nu a fost întotdeauna completată, ceea ce denotă superficialitatea celui ce răspundea de completarea protocolului de divorțuri. Cu toate acestea, putem să identificăm cele mai frecvente motive ce au dus la destrămarea familiilor. Într-o proporție importantă sunt cererile ce invocă adulterul (115 între 1875 și 1882), ura și sila (119 între 1875 și 1882) ca principale motive de divorț, dar acestea sunt secondate de alte probleme din familie: bătaia, beția, nebunia. Prezența frecventă a motivului „ură nedumerită și silă”, către sfârșitul secolului al XIX-lea, ilustrează însemnate modificări în sfera mentalităților: tot mai mulți

⁴ M. Perrot, „Drame și conflicte familiale”, în vol. *Istoria vieții private*, coord. Ph. Aries, G. Duby, vol. VII, București, 1997, p. 254.

⁵ Lawrence Stone, *Road to Divorce. England, 1530-1987*, Oxford – New York, 1992, p. 159.

indivizi resping căsătoriile aranjate, refuzând să mai accepte compromisuri nefericite, denunțând amestecul familiilor în contractarea căsătoriilor. Nu se pot ignora nici celelalte motive identificate între 1875 și 1882: bătaia și beția (41), părăsirea domiciliului și „pribegia” sau vagabondajul (35), impotența (13), epilepsia și nebunia (10). În aparență, numărul acestor motive este mic, deoarece, așa cum am mai spus, ele însoțesc și celelalte două cauze dominante (adulterul, ura și sila).

În general, la Tribunalul Matrimonial de la Sibiu se derulau în jur de 140 de procese într-un an, dar nu toate obțineau sentința definitivă; în unele cazuri se respingea („nedespărțit”) divorțul, pentru că nu existau motive temeinice, alte cauze rămâneau „nesoluționate”, deoarece dosarele nu erau întocmite corespunzător. Spre exemplu, în 1875, din cele 147 de procese, în 59 de cauze s-a decis divorțul, în 18 cazuri nu s-a acceptat despărțirea și 54 de cauze au fost nesoluționate, fiind amânate pentru anul următor; în anul 1882, din 144 de divorțuri s-au soluționat 73 de cazuri, 21 de cazuri au fost respinse și 20 au rămas nesoluționate⁶. În *Raportul general al consistoriului archidiecezan ca senat bisericesc*⁷ din 1892 se analizează activitatea tribunalului matrimonial pe anul 1891; astfel, au intrat în acel an 132 de procese matrimoniale, la care s-au adăugat 18 rămase din anul precedent. Din totalul de 150 de procese, s-au derulat 140, rezolvate în felul următor: 118 cu divorț total, 8 cu îndreptare la conviețuire, 7 s-au casat, 1 s-a anulat, 6 s-au înapoiat spre „întregire”. Cele 140 de procese au avut următoarele motive: 41 adultere, 36 „uri neînvînse”, 16 pribegie, 10 silă de căsătorie, 3 impotență absolută, 4 impotență relativă și 30 cu mai multe motive (ură, adulter, bătaie, beție etc.).

Divorțul nu se obținea foarte ușor, trebuiau întocmite multe acte și îndeplinit un șir nesfârșit de formalități, până la începerea procesului efectiv. Motivele divorțului trebuiau să fie temeinice, deoarece erau cercetate; părțile erau obligate să se prezinte în fața comisiei de împăciuire a comunei, formată din preotul local și doi oameni de frunte ai obștii, se luau declarații martorilor, apoi se prezentau cauzele și în fața protopopului, a episcopului. După ce toate încercările de împăcare erau epuizate și dosarul era complet, se trimitea la tribunalul matrimonial, unde aștepta să fie programat și, chiar programat, nu era sigur că nu se amâna pe anul următor. Cheltuielile divorțului erau destul de mari și de aceea unii nici nu divorțau, trăind însă separați mulți ani: la 11 mai 1872, consistoriul din Sibiu a pronunțat divorțul în favoarea Mariei Ilie Savu contra bărbatului său Ilie Savu, de care s-a despărțit de 19 ani, din cauza beției soțului, și a cerut divorțul așa de

⁶ AMOS

⁷ *Protocolul Sinodului archidiecezei greco-orientale române din Transilvania ținut în 1892*, Sibiu, 1892, p. 19.

târziu, deoarece nu a avut bani pentru proces⁸. Nicolae Vestemean din Porcești (Turnu Roșu) a făcut, la 22 iulie 1871, un act asupra cheltuielilor de divorț: pentru purtarea procesului la scriitoriu – 30 fl., pentru carte de cununie – 1 fl., atestat de botez – 1 fl., cantorului, pentru expedierea actelor – 60 cr., drumuri la Sibiu – 7 fl., altele – 5 fl., 96 cr., mai multe scrisori trimise – 1 fl., iar totalul este de 46 fl., 56 cr.⁹ Ocolirea instanțelor matrimoniale din cauza cheltuielilor mari ale proceselor a dus și la înmulțirea concubinajelor. Fenomenul era întâlnit de exemplu și în Anglia unde din totalul căsătoriilor întrerupte, doar 10% din cupluri au ajuns în fața justiției pentru a parcurge toate procedurile juridice în vederea pronunțării unei sentințe de divorț¹⁰.

Sentința definitivă nu numai că pronunța divorțul, ci hotăra chiar viitorul soților despărțiți. Astfel, prin sentință, se interzicea recăsătoria celui vinovat, până la dovedirea „îndreptării” sale morale sau chiar se hotăra anularea pentru totdeauna a dreptului la recăsătorie. În cazurile de „ură și silă”, sentința era mai blândă, părților le era recunoscut dreptul de a se recăsători, de a-și reface viața. Spre exemplu, Ioan Buta își reclama soția, Călina Buta, că este bețivă, prădătoare, curvă și îi pute gura. Procesul a durat doi ani (1870-1872) și, în cele din urmă, divorțul s-a pronunțat în favoarea soțului, pentru a se putea recăsători, iar femeii i se interzicea recăsătoria, „pentru ca să nu cadă și alte persoane în cursă, până nu se îndreaptă...”. Mitropolitul Andrei Șaguna a fost exigent și neîndurător cu George Gustu, bărbat divorțat din Avrig, căruia i-a refuzat aprobarea de recăsătorie cu Floarea Roman, pentru că „nu și-a îndreptat viața sa”. Ana Bădilă din Avrig, căsătorită în ianuarie 1871 cu Zoil Popențiu, a cerut divorțul la 30 iunie 1871, din cauza „silei și a urei nedumerite contra lui”; Ana a fost silită să se căsătorească cu un om pe care din copilărie nu l-a putut suferi, „a fost sfătuită de preoți, care i-au explicat sfințenia căsătoriei, dar degeaba; când nu au ajuns sfaturile, a fost dojenită și chiar pusă în fiare și sub arest, dar nimic n-a putut-o abate de la gândul ei, «Mai bine moartă, decât vie cu el»”. Divorțul s-a pronunțat, recunoscând posibilitatea căsătoriei pentru amândoi, ca să-și refacă viața¹¹.

Prima condiție canonică a divorțului era adulterul, înțelegând prin acesta violarea fidelității conjugale de către unul din soți sau alte fapte de acest gen: avort voluntar, absența femeii de acasă noaptea fără consimțământul soțului, participarea femeii la serbări indecente, dezonorarea soțului de către soție în prezența altor oameni, acuzarea pe nedrept a soției de adulter, relațiile mărturisite sau tănuite cu alte

⁸ Antonie Plămădeală, „Din vremea lui Șaguna. Însemnări după documente inedite privitoare la istoria mentalităților și a vieții culturale și bisericești din Transilvania”, în *Mitropolia Ardealului*, I, 30, nr. 9-10, 1985, p. 650.

⁹ *Ibidem*, II, 31, 1986, nr. 1, p. 98.

¹⁰ Lawrence Stone, *Broken Lives. Separation and Divorce...*, p. 11.

¹¹ *Ibidem*, p. 106 sqq; I, 30, nr. 9-10, 1985, p. 650; II, 31, 1986, nr. 1, p. 97.

persoane etc.¹² În secvența temporală investigată abundă cererile de divorț în care se documentează adulterul săvârșit de unul dintre cei doi soți. Astfel, Nicolae Fejer din Fulești s-a despărțit, după 19 ani de căsnicie, de soția lui, pentru că „femeia, făcându-se bețivă, a căzut în patima faptelor lumești și cu alți bărbați din sat”¹³. Maria Borla revendica „despărțirea de pat și masă de către soțul ei, care în cel mai mare grad scandalizează poporenii cu viața lui adulteră”¹⁴. În unele cazuri de conflicte și neînțelegeri între soți, de abateri de la normele morale tradiționale, preotul împreună cu câțiva săteni formau „comisii de împăciuire” și făceau demersuri pentru aplanarea diferendelor și refacerea echilibrului familial. Nu o dată însă, aceste tentative nu au avut rezultatele scontate, fie datorită gravității faptei comise, fie datorită intervenției rudelor, care impuneau partenerului lezat desfacerea căsătoriei.

Monotonia unei căsnicii dominate de grija zilei de mâine, sărăcia și lupta pentru supraviețuire, oboseala, epuizarea fizică, îmbătrânirea prematură a femeii, nenumăratele nașteri ce modifică trupul acesteia, copiii ce plâng și cer de mâncare, certurile, violența fizică sau verbală, reproșurile sunt suficiente motive pentru individ să dorească evadarea dintr-o viață nefericită, în care iubirea nu mai exista sau, poate, nici nu a existat vreodată. Bărbat și femeie, deopotrivă, resimțeau frustrările, neîmplinirile, eșecurile unei căsnicii nefericite, iar „dezertarea” de la obligațiile familiale era o formă de a suplini ceea ce le-a lipsit de-a lungul conviețuirii cu un partener nepotrivit, de-a recuiera un timp pierdut. După ani de suferințe și umilințe, Florica Zegreanu din Bistrița s-a hotărât să se despărță de soțul său, Ioan Feldrihanu, în anul 1857, iar sentința de despărțire de pat și masă s-a dat abia în 1860. În puține cuvinte, femeia și-a descris viața dusă alături de soțul său: „... căsătorită de 15 ani, dar nu a fost liniște și pace mai mult de 8 luni, m-a bătut, m-a părăsit și a trăit și trăiește și acuma în preacurvie cu alte muieri și mai cu seamă cu Florica Sângiorgianu, femeie căsătorită”. Ancheta făcută de autoritățile bisericești prezintă întreg filmul acestei dezastruoase căsătorii: „Ioan Feldrihanu s-a arătat străin către muierea lui, după ce s-au cununat, la 8 luni a părăsit, apoi dacă s-a întors peste câțiva ani, numai pentru frica recrutațiunei și după aceea – au născut și un prunc laolaltă – tot reu au trăit... A prădat multe avuții de la casă, care le-a câștigat cu muierea sa, prin furia sa cea îndatinată a tăiat daraburi patul și după aceea de nou a părăsit atât pe muiere cât și pe prunc – s-a dat beției și conversațiunei cu muieri suspecte și mai cu

¹² Șt. Pascu, Viorica Pascu, „Le remarriage chez les orthodoxes”, în vol. *Marriage and Remarriage in Populations of the Past*, edited by J. Dupaquier, E. Hellin, P. Laslett, Masimo Livi-Bacci and S. Sogner, London, 1981, p. 62.

¹³ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Cluj, *Fond Episcopia greco-catolică de Cluj-Gherla*, dosar 38/1857, f. 2 (în continuare ANDJC).

¹⁴ *Ibidem*, dosar 2.388/1859.

dedânsul cu Florica Sângiorgianu, care și-a părăsit bărbatul său – ba încă amorisatusu de această muiere și-a părăsit pruncul și muierea mutându-se cu locuința la densa”¹⁵. Despărțirea de pat și de masă nu însemna divorțul, era o perioadă de 1 an, 2 ani sau pe timp nelimitat, fixată de tribunal, cu scopul de a se încerca împăcarea soților. Dacă, în termenul fixat, lucrurile nu se îndreptau, atunci se pronunța sentința definitivă. În cazul de mai sus, tribunalul a dispus despărțirea de pat și masă pe timp nelimitat, exprimându-se speranța că Ioan Feldrihanu „va reveni la fire mai bună”, iar femeia cealaltă, „causa principale a stricărei casei”, să fie pedepsită și „îndreptată” spre bărbatul său. Destine nefericite, Florica și Ioan și-au distrus viața reciproc, din interesele meschine ale unor familii ce i-au unit pentru a se chinui. O soartă asemănătoare o au și Ioan Șimonca și Palagia Socaciu din Șieut, dar de data aceasta bărbatul cere divorțul după 9 ani de la căsătorie, pe motiv că femeia a stat cu el numai 6 luni, „fugind și destrăbălându-se”¹⁶. Ce căsătorie din dragoste se destramă după 6 sau 8 luni? Mai mult ca sigur, aceste căsătorii au fost aranjamentele familiilor, fără să se țină seama câtuși de puțin de sentimentele tinerilor. Sortiți oricum unui destin nefericit, nu aveau nimic de pierdut, atunci când se hotărau să sfideze familia, comunitatea, tradiția, morala.

Uneori, adulterul era rezultatul absenței îndelungate de acasă a bărbatului, care, la întoarcere, își găsea soția cu copii ce nu erau ai lui. Astfel, Ioan Flore din Tilișca, la scurt timp după căsătorie, fiind cioban, a plecat cu turmele în România, timp de 7 ani. La întoarcere, a găsit-o pe soția lui, Maria, cu doi copii și însărcinată¹⁷. Femeia a recunoscut toate învinuirile și a acceptat divorțul cerut de soțul său. Divorțul s-a pronunțat în favoarea soțului, dându-i-se dreptul de a se recăsători, dar femeia „se oprește de la altă căsătorie până ce va dovedi în mod demn de credința că și-a îndreptat viața ei cea scandalosă de până acum...”.

Cei care trebuiau să constituie modele de comportament și ținută morală exemplară în cadrul comunității, preoții, deveneau ei înșiși de multe ori factori ai perturbării moralității sătești tradiționale. Astfel, Maria Șerban revendica în 1862 divorț împotriva soțului ei, Vasile Șerban, preot în Ferneziu, arătând că viața destrăbălată a acestuia îi scandalizează pe toți sătenii. Sau, în alt caz, un locuitor din Negrești trimite o reclamație la Episcopia din Gherla, deoarece „preotul local viețuiește în fărădelegi cu muierea lui, stricându-i pacea și liniștea casei, încât muierea nu-l îngrijește și-l fugărește de la casă”. Un caz deosebit, ce a intrigat întreaga comunitate a satului Băbești (Satu Mare), a fost al preotului local, Vasile Dragoș, ce a trăit cu soția unui enoriaș al său, pe nume Ladislau Foriș. Acest sătean, pentru a dovedi

¹⁵ *Ibidem*, dosar 442/1860, f. 15.

¹⁶ *Ibidem*, f. 13.

¹⁷ AMOS, III, doc. 11/1881.

adulterul soției sale, Floarea, a organizat un flagrant, ale cărui amănunte sunt descrise într-o scrisoare trimisă episcopiei de un anume Ioan Vancea din Buteasa: „... a amăgit pe muierăa lui, Floarea și a trăit cu densa în fărădelegi și anume în 11 iulie 1867 l-au aflat pe numitul preot cu muierăa lui închiși în casa văduvei lui Dimitriu Zima, culcați în pat, unde intrând el cu tatăl seu, cu fratele seu și cu Mihail Robotin l-a lovit pre preot cu o furcă de fer, la ce preotu a sărit din pat, diumătate gol... După scena aceasta infame, preotul a cercat în mai multe moduri a se împăciui cu densul, însă el n-a voit până ce S. Scaune Consistoriale nu va aduce judecată despre acest lucru”. Ancheta făcută de episcopie a găsit preotul vinovat și întreg dosarul său număra 76 de file. Au fost anchetați mai mulți martori, care relatează, cu amănunte picante, relația preotului cu soția lui Ladislau Foriș. Martorul 1 mărturisește că, trecând pe lângă grădina parohială, l-a văzut pe preot „în mălai cu Floarea chiar în fapta curviei”; martorul 2 relatează că i-a văzut „în casa la Popp, chiar în fapta curviei și sărutându-se, fiind culcați pre ceva canape...”; alți martori i-au văzut mergând spre pădure sau în „holdă culcat”. Asemenea cazuri creau mai multă agitație, deoarece comunitatea era mai exigentă cu preoții, care trebuiau să se ridice deasupra „ispitelor lumești”. De aceea, un preot infidel, bețiv, violent, scandalagiu, imoral era sancționat rapid de comunitate, care cerea ierarhilor săi pedepsirea și înlocuirea lui, pentru ca „reul exemplu să nu se lățească și asupra poporenilor săi”. Cauzele adulterelor erau multiple și ele dimensionează o realitate social-istorică concretă, cu un mod de gândire ce definește relativ veridic orizontul secular tradițional¹⁸.

În astfel de împrejurări, divorțul a jucat un rol de mediere, care a permis jocul instituției conjugale, în vederea găsirii unui partener adecvat și a unui mod optim de organizare familială. Divorțul apare, în această perspectivă, ca o „manevră asocială”, tolerată de societate din motive lesne de înțeles, pentru menținerea și permanentizarea unei instituții ce a cunoscut modificări în funcțiile sale¹⁹. De asemenea, divorțul mai era admis și pentru alte argumente în afară de adulter, și anume: pierderea calităților moralei creștine, intrarea unuia dintre soți la mănăstire cu consimțământul celuilalt, înaltă trădare, dispariția unuia dintre soți, nebunie, întemnițare pentru mai mulți ani, lepră etc. În continuare, vom stăruii asupra celor mai frecvente cereri de divorț adresate de către preoți și săteni forurilor ecleziastice superioare, de competența cărora erau aceste probleme.

¹⁸ ANDJC, dosar 2325/1858; dosar 1767/1859; dosar 3406/1858; dosar 2803/1870; dosar 4406/1858 etc.

¹⁹ F.Lautman, „Differences ou changement dans l'organisation familial”, în *Annales*, 1972, nr. 4-5, p. 1193; L.Roussel, „Le divorce et les Français. Une enquête d'opinion. Presentation d'un cahier de l'INED”, în *Population*, 1974, nr. 1, p. 109 sqq; Lawrence Stone, *Uncertain Unions. Marriage in England, 1660-1753*, Oxford, 1992, p. 4.

Intervenția rudelor și a comunității în perfectarea relațiilor matrimoniale a influențat negativ climatul afectiv din noua familie întemeiată. Este cunoscut faptul că în încheierea căsătoriilor de altădată un rol primordial l-au avut interesele materiale²⁰. Am întâlnit foarte multe cazuri în care femeile solicitau obținerea divorțului deoarece „au fost măritate cu sila” sau obligate să consimtă la mariaje ce satisfăceau în primul rând interesele materiale ale părinților. Astfel, Maria Rednic cere „despărțirea totală de către bărbatul său din punctul silei ce i s-a făcut fiind dată după el”. Dochia Gomboș cerea divorțul de soțul său, Ioan Vlașin din Reteag, din cauza „urei nedumerite”. După o conviețuire de un an și jumătate, soțul și-a părăsit soția și nu s-a mai interesat de ea timp de opt ani. Constatându-se, de fapt, ura reciprocă, tribunalul matrimonial a decis despărțirea totală și le-a recunoscut dreptul de a se recăsători, pentru a-și reface viața. Tensiunile și încordările dintr-o viață plină de privațiuni, cu munci grele și obositoare, s-au exteriorizat adeseori, stimulate și de consumul mare de alcool, într-o atitudine tiranică a bărbatului față de femeia din casă. Acest comportament agresiv era cu atât mai manifest, cu cât între cei doi soți nu mai existau legături afective reciproce. Sunt extrem de multe cereri de divorț ale femeilor care justifică actul prin atitudinea violentă a soților lor în cadrul familiei. În alte împrejurări, agresivitatea soților se datora și faptului că trăiau în concubinaj cu alte femei, căutând să scape de soțiile lor prin violență, pentru a-și aduce în casă concubinele. Ioan Rus din Bârlea își bătea frecvent soția și, în cele din urmă, după 13 ani de căsătorie, a alungat-o, împreună cu cei trei copii. Femeia dorea să își rezolve, într-un fel sau altul, situația: fie să se impună soțului întoarcerea ei acasă, fie să se despartă și să se „dea ce e de lipsă pentru susținerea ei și a altor 3 copii”²¹. Astfel de relații conjugale, bazate pe existența unui comportament violent al soților față de soții, au fost semnalate și în alte spații geografice europene, ele accentuând, o dată mai mult, statutul inferior al femeii în cadrul familiei.

Defectele personale ale soților, precum și intervenția altor cauze determină iarăși apariția cererilor de divorț. În acest sens, Teodora Mureșan din Ocoliș solicita divorțul, deoarece „soțul ei a devenit neputincios” și nu-și mai poate îndeplini obligațiile conjugale. Todosia Doncanu din Geoagiu de Jos cere despărțire totală de soțul său, Iosif Oancea, care este în toate „neputincios și netrebnic”. Din cererea sa reiese că a fost silită de părinți să se căsătorească și este hotărâtă să nu se întoarcă la soț: „fiindcă eu la bărbatul acesta nu me mai duc, mai bine decât se fiu silită a me reintoarce iarăși la el me țip într-o apă să fac odata capet necadiului ce lu am a suferi, de când am cunoscut pe

²⁰ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc din Transilvania. A doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX*, Cluj-Napoca, 1999, p. 176.

²¹ ANDJC, dosar 2548/1863; 2672/1858; dosar 54/1900; AMOS, III, doc. 46/1881.

acest bărbat ca să nu odată nu am avut aplicare și iubire – ci mai mult o ură... că nu este bărbat și nu au vrednic și nu vrednicește se aibe muieră”²². Minciuna, înșelătoria, interesele familiei au stat la baza acestei căsătorii; ca urmare, ea nu a rezistat și a fost o grea încercare pentru cei doi soți. În cazuri de impotență, constatată după căsătorie, părțile erau obligate să conviețuiască trei ani înainte de a li se aproba divorțul; în caz contrar, soția trebuia să plătească o amendă²³. Așa se explică de ce Todosia Doncan a cerut divorțul de soțul său Iosif Oancea la trei ani după căsătorie – de altfel, femeia recunoaște că a înaintat cerere de divorț la un an de la căsătorie, dar i s-a răspuns că nu a trecut timpul doveditor pentru impotență. Se acorda acest termen de grație, pentru că putea fi vorba de o impotență relativă, temporară, sperându-se în salvarea căsătoriei, dacă acest motiv ar fi dispărut. Exemplele ar putea continua, iar numărul destul de mare al divorțurilor din acest motiv ilustrează graba familiilor de a încheia căsătoria, lipsa unei apropieri sufletești între viitorii soți, tănuirea de către partener a problemei sale, de „rușinea lumii”. Și, astfel, taine ascunse cu grijă ajungeau publice, viața privată a individului era „violată” de ura și răzbunarea femeii silite să se căsătorească. Asemenea cereri de divorț, departe de a fi singulare în secvența temporală investigată, conturează și condițiile biologice ale vieții de familie, gradul redus de socializare al unor indivizi. Un alt exemplu este oferit de către Ioan Oros, din Ocoliş, care revendica divorțul pentru că „pute gura muierii sale”. S-au înregistrat cazuri în care unul dintre soți și-a pierdut facultățile mintale sau a contractat o boală incurabilă, ceea ce a atras după sine cererea de divorț a partenerului²⁴. Din asemenea exemple se poate observa intensitatea legăturilor afective dintre soți, deoarece în acele împrejurări, când soțul bolnav avea nevoie de îngrijire corespunzătoare și de climat adecvat în familie, nu se impunea această soluție a desfacerii căsătoriei. Sesizând inoportunitatea unor asemenea divorțuri, preoții și comisiile de împăciuire depuneau eforturi serioase în vederea menținerii echilibrului familial. Nu o dată, strădaniile lor au salvat cuplurile de la divorț. Preotul din Dolu, după ce prezintă forurilor episcopale de la Gherla cazul lui Francisc Cadar și al soției sale, care, în urma insistențelor comisiei de împăciuire și ale lui personal, s-au împăcat și trăiesc din nou împreună, propune stimularea acestora cu un premiu în bani, pentru a constitui un model pentru ceilalți săteni.

Un alt motiv de divorț, destul de frecvent, a fost „priebegia”, absența de la domiciliul conjugal, timp de mai mulți ani, a unui partener. Din asemenea cereri de divorț nu reiese clar de ce un partener a părăsit domiciliul, unde a plecat și ce s-a întâmplat cu el.

²² ANDJC, dosar 2814/1857; 2300/1857; AMOS, III, doc. 90/1881.

²³ Antonie Plămădeală, „Din vremea lui Șaguna...”, 30, 1985, nr. 9-10, p. 655.

²⁴ ANDJC, dosar 2691/1862; dosar 2278/1859 etc.

După un timp de așteptare, inexistența vreunui semn de viață de la cel plecat determină partenerul rămas să ceară desfacerea căsătoriei, pentru a-și începe o nouă viață. Dovedirea unei atare situații se făcea destul de greu, cei rămași trebuiau să aducă probe că scrisorile lor de „apelare” au rămas fără răspuns și că, în acest timp de singurătate, au dus o viață „curată”. Andrei Marcu din Cornățel a cerut divorțul de soția sa Eudochia Onea Aron, deoarece aceasta l-a părăsit de trei ani și nu știe unde se află. Maria Capotă dorea să se despartă de soțul său Theodor Capotă din Hethiur, pentru că a părăsit-o cu un copil mic și au trecut șase ani de când nu mai știe nimic de el²⁵. A așteptat „în curățenie și în buna viație morală” pe soțul său, dar greutățile și patimile singurătății o silesc să se recăsătorească. Aceste procese de divorț durau mai mult decât în mod obișnuit, sentința putând să fie pronunțată și după 12 ani; în primul caz, prezentat mai sus, Andrei Marcu a cerut divorțul în anul 1881, la 29 decembrie, iar sentința definitivă s-a pronunțat la 27 ianuarie 1894.

Cu toate că pare greu de crezut, au existat soți ce au divorțat după foarte mulți ani de conviețuire. Așa este cazul Iulianei Tecar din Nicula, care cere divorțul de soțul său, Grigore Tecar, după 30 de ani de căsnicie. Eșecul căsniciei lor este descris de femeie astfel: „... la începutul căsătoriei am trăit în armonie, însă după mai mulți ani, am văzut că mă vatămă cu vorbe dure, neguțătorindu-să cu icoane și prapori nu a făcut nici un câștig, încât am fost silită a vinde averea mea părintească, loc de 150 fl. v.a... La casa de păstrare e dator cu 170 fl., care eu sunt silită prin serviciu a absolvi aceea sumă. În 1895 a mers în România și la 4 ani a venit îndărăt fără parale, l-am rogat să câștige ceva de lipsa... m-am angajat ca servitoare, dar când a auzit că lucrez, a zis că cine mă angajează le dă foc la casă... m-a bătut, m-a amenințat că mă va bate de nu voi mai pute a munci nici pentru a mă hrăni...”. Femeia a muncit o viață să-și apere agoniseala, a încercat să-și salveze căsnicia, susținând „afacerile” soțului ei, dar s-a trezit la bătrânețe fără nimic și „batjocorită” de soțul său, pe care l-a sprijinit și l-a apărat, plătindu-i datoriile. Nerecunoștința bărbatului, epuizarea fizică și psihică o determină pe Iuliana Tecar să pună capăt căsătoriei. Să vedem cum reacționează Grigore Tecar la decizia soției sale: „Sunt 30 de ani de când m-am cununat cu muierea mea Iuliana Pop din Nicula cu care am trăit în linisce și fericire.... am mers în drum cu icoane ca se fac bani de a pute împlini neajunsurile casei. În acest timp d-nul părinte al nostru Constantin Mărginean a băgat de servitoare pe femeea mea fără ai (sic!) da simbrie... Am rugat să vie acasă, însă nu venea, și pe dos o desminte să nu vină, poate că e dragă și o ține de muiere, care lucru nu e frumos la preoți...” Bărbatului îi vine destul de greu să-și recunoască eșecurile, alții sunt vinovați de destrămarea familiei sale. Preotul Constantin Mărgineanu răspunde acuzațiilor aduse de Grigore

²⁵ AMOS, doc. 17/1894; doc. 65/1881.

Tecar: „... plătind servitoarei mai multe datorii la casele de păstrare, numai dacă-i vor plăti banii, o poate demite din serviciu, deoarece are carte de serviciu cu învoirea bărbatului...”²⁶. Femeia nu a mai dorit să trăiască lângă bărbatul său și trebuie să-i fi fost foarte greu să ia o asemenea hotărâre, dar dezamăgirea a fost mai puternică decât cei 30 de ani de căsnicie. A dorit, mai mult ca sigur, să nu-l mai vadă pe cel ce i-a risipit agoniseala, pe cel pentru care s-a sacrificat și de la care nu a primit nici măcar recunoștință.

Două spirite se unesc înaintea greutăților și a tragicului vieții, două lumi își pun laolaltă bogăția și sărăcia, istoria și veșnicia. Istoria omenirii, de la Adam și Eva, se proiectează în fragila lor existență. Masculinul și femininul prezidează la această naștere în iubire și speră să afle în acest rezumat al universului un răspuns la așteptarea lor, o minune. De aceea, orice iubire este unică și făgăduința ei este ca răsăritul primei dimineți²⁷. Atunci când nu există iubire sau când aceasta dispăre în suferințele vieții, indivizii se simt prizonierii unor tradiții, ai unor conjuncturi sociale și încearcă să se elibereze de orice constrângere ce le-a fost impusă din afară.

Tabel nr. 1 Populația totală și populația divorțată pe sexe la 1890

Unitatea administrativă	Numărul locuitorilor	Bărbați divorțați	Femei divorțate	Total divorțați
Com. Alba de Jos	193.072	52	70	132 (0,07%)
Com. Bistrița-Năsăud	104.737	56	87	143 (0,14%)
Com. Brașov	86.777	97	124	221 (0,25%)
Com. Ciuc	114.110	15	23	38 (0,03%)
Com. Făgăraș	88.217	28	49	77 (0,09%)
Com. Trei Scaune	130.008	74	105	179 (0,14%)
Com. Hunedoara	267.895	68	85	153 (0,06%)
Com. Târnava Mică	101.045	33	58	91 (0,09%)
Com. Cojocna	192.443	56	84	140 (0,07%)
Orașul Cluj	32.756	24	60	84 (0,26%)
Com. Mureș-Turda	163.648	51	101	152 (0,09%)
Oraș Târgu Mureș	14.212	6	18	24 (0,17%)
Com. Târnava Mare	135.312	153	177	330 (0,24%)
Com. Sibiu	148.738	98	131	229 (0,15%)
Com. Solonoc Dăbâca	217.550	56	86	142 (0,06%)
Com. Turda-Arieș	150.564	61	81	142 (0,09%)
Com. Odorhei	110.132	77	94	171 (0,15%)
Com. Sălaj	191.167	32	49	81 (0,04%)
Transilvania	2.442.383 (1.218.601 bărbați și 1.223.782 femei)	1.037 (0,085%)	1.482 (0,121%)	2.519 (0,10%)

* A Magyar Korona országában az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei, I rész, în *Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam, I kötet*, Budapest, 1893

²⁶ ANDJC, dosar 3683/29 aprilie 1900, 4373/19 mai 1900.

²⁷ P.Evdokimov, *Taina iubirii. Sfînțenia unirii conjugale în lumina tradiției ortodoxe*, București, 1994, p. 256.

Din punct de vedere demografic, divorțialitatea poate fi studiată corespunzător în Transilvania abia de la sfârșitul secolului al XIX-lea, când la recensământul din 1870 apare pentru prima dată o asemenea rubrică. În continuare vom reconstitui dinamica divorțialității din provincie până la primul război mondial, mai cu seamă în perioada cuprinsă între recensământurile din 1890 și 1910, deoarece în acest interval avem o organizare administrativă stabilă care s-a păstrat cu ocazia recensământurilor efectuate în 1890, 1900 și 1910. Din Tabelul nr. 2 rezultă cât se poate de clar trendul ascendent urmat de ponderea populației divorțate, aceasta crescând de la 0,1% în 1890, la 0,2% în 1900 și 0,3% în 1910. Firește, o atare evoluție nu a fost rezultatul exclusiv al introducerii legislației civile în problemele matrimoniale în anii 1894-1895, ci și tendința firească de modernizare a comportamentului demografic din Transilvania, la fel cum se procedase și în alte arii culturale. În Vechiul Regat, ponderea populației divorțate cu ocazia recensământului din 1899 era de 0,3%²⁸.

Tabel nr. 2 Situația populației divorțate la 1890, 1900 și 1910

Unitatea administrativă	Total divorțați 1890	Total divorțați 1900	Total divorțați 1910
Com. Alba de Jos	132 (0,07%)	199 (0,09%)	372 (0,17%)
Com. Bistrița-Năsăud	143 (0,14%)	237 (0,20%)	451 (0,35%)
Com. Brașov	221 (0,25%)	316 (0,33%)	620 (0,61%)
Com. Ciuc	38 (0,03%)	40 (0,03%)	150 (0,10%)
Com. Făgăraș	77 (0,09%)	103 (0,11%)	267 (0,30)
Com. Trei Scaune	179 (0,14%)	238 (0,17%)	446 (0,30%)
Com. Hunedoara	153 (0,06%)	266 (0,08%)	588 (0,17%)
Com. Târnava Mică	91 (0,09%)	120 (0,11%)	253 (0,22%)
Com. Cojocna	140 (0,07%)	159 (0,06%)	320 (0,11%)
Orașul Cluj	84 (0,26%)	139 (0,28%)	369 (0,60%)
Com. Mureș-Turda	152 (0,09%)	184 (0,09%)	554 (0,25%)
Oraș Târgu Mureș	24 (0,17%)	66 (0,34%)	107 (0,42%)
Com. Târnava Mare	330 (0,24%)	347 (0,24%)	821 (0,55%)
Com. Sibiu	330 (0,24%)	342 (0,20%)	944 (0,53%)
Com. Solonoc Dăbâca	142 (0,06%)	140 (0,06%)	368 (0,15%)
Com. Turda-Arieș	142 (0,09%)	145 (0,09%)	419 (0,24%)
Com. Odorhei	171 (0,15%)	289 (0,24%)	569 (0,46%)
Com. Sălaj	81 (0,04%)	157 (0,07%)	313 (0,14%)
Transilvania	2519 (0,10%)	3.487 (0,20%)	7.931 (0,30%)

* *A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása, I rész, în Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat, I kötet, Budapest, 1902; A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása, I rész, în Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat, 42 kötet, Budapest, 1912*

Analizând mai apoi comparativ rata divorțialității la bărbați și femei, rezultă că, așa cum se observă din Tabelul nr. 1, a existat un

²⁸ Leonida Colescu, *Analiza rezultatelor recensământului general al populației României din 1899, cu o prefață de Sabin Manuilă, București, 1944, p. 58.*

comportament diferit în privința divorțului în rândul celor două sexe.

Mai bine spus, un comportament diferit postdivorț, deoarece recensământul surprinde o imagine statică și nu una în mișcare. Astfel, apare limpede că numărul și ponderea bărbaților divorțați este sub nivelul cifrelor pentru femei: 1.037 de bărbați divorțați la 1890, reprezentând 0,085% din totalul populației masculine, iar femeii divorțate erau 1.482, ceea ce echivala cu 0,121% din totalul populației feminine. Faptul că numărul bărbaților divorțați este mai mic decât al femeilor divorțate este explicabil prin faptul că numărul recăsătoririlor la divorțați este vizibil mai mare decât la divorțate. Preponderent, bărbații s-au recăsătorit mai repede decât femeile și în nenumărate rânduri, iar atunci când divorțării nu aveau o vârstă prea înaintată, ei contractau căsătorii cu fete june. În general, în mediul rural investigat, bărbații se recăsătoreau mai ușor și după o perioadă mai scurtă de timp decât femeile (văduve sau divorțate), deoarece nu se putea continua multă vreme munca la câmp și cea din gospodărie de unul singur. Bărbatul, de regulă, nu ținea locul unei femei pentru nevoile cotidiene: bucătărie, spălat, creșterea copiilor, îngrijirea grădinii de zarzavaturi și a cotețului de păsări etc. De altfel, ca și în vestul Europei, un ansamblu de porecle lansat de comunitate îi lua în derâdere pe cei care-și pierdeau masculinitatea în muncile esențialmente feminine²⁹. Prin recăsătorie, se reînchega grupul parental pe același loc de muncă, în vederea realizării integrale a funcției economice a familiei. Astfel se explică diferențele cantitative în privința divorțialității masculine și feminine constatate cu prilejul recensământurilor efectuate în perioada investigată. La fel au stat lucrurile și în „România mică”, la 1899, ponderea femeilor divorțate fiind de 0,4%, în timp ce a bărbaților era de doar 0,2%³⁰.

Divorțul nu a fost o simplă separație a doi parteneri, el a produs o ruptură în relațiile dintre familiile soților, stabilite prin căsătorie. Un lanț al legăturilor din cadrul comunității este frânt, determinând noi raporturi între cei ce-au fost o vreme încuscriți. Reproșurile, violențele, acuzele se extind uneori și între cei ce au fost cândva „neamuri bune”. Divorțul nu este și nu a fost numai o problemă personală, ci o problemă a comunității. Totuși, divorțul a fost recunoscut de biserică (ortodoxă, greco-catolică), aceasta fiind nevoită să accepte existența unor cazuri în care viața conjugală este golită de substanța ei sacramentală și nu mai este decât o profanare continuă, mergând până la pierderea sufletului; indisolubilitatea legăturii riscă să oblige la minciună: apărând binele comun, se distruge binele personal³¹. Abordarea familiei și a divorțului din Transilvania între mijlocul secolului al XIX-lea și Primul Război

²⁹ Martine Segalen, „Mentalité populaire et remariage en Europe occidentale”, în vol. *Marriage and Remarriage in Populations of the Past*, p. 69.

³⁰ Leonida Colescu, *Analiza rezultatelor ...*, p. 59.

³¹ P. Evdokimov, *Taina iubirii...*, p. 254.

Mondial reflectă cu prisosință tendințele modernizatoare ce au afectat societatea transilvăneană. Secularizarea, care a făcut pași consistenți spre sfârșitul secolului al XIX-lea, a impulsionat fenomenul de modernizare, însă determinante au fost evoluțiile social-economice de după desființarea relațiilor feudale și construirea unei societăți bazate pe economia de piață și pe industrialism care au afectat individul și comunitatea. Treptat, în Transilvania premergătoare primei conflagrații mondiale, tot mai mulți indivizi au încetat să mai fie prizonierii unor voințe exterioare lor (religie, comunitate, familie etc.), dorind tot mai evident să-și împlinească propriile dorințe și interese. Paradoxal, statul a venit în întâmpinarea lor, eliminând în primul rând procedurile greoaie de divorț pe care le impusese biserica, eliberând indivizii de o multitudine de constrângeri religioase, eliberare care s-a făcut însă în interesul statului. Ceea ce a rezultat din perspectiva demografiei istorice, a fost o vădită emancipare individuală și o liberalizare a relațiilor familiale și matrimoniale, așa după cum rezultă și din considerațiile noastre anterioare pe marginea divorțului în societatea transilvăneană.

Contributions Regarding the Divorce Rate in Transylvania at the End of the 19th and the Beginning of the 20th Century (Abstract)

Divorce, the last resort to the confines of an unhappy marriage, was no stranger to the family life cycle in the Transylvanian village. It was a solution far from easily accepted by either the family or the community, the new, divorced status marginalising the individual and pushing him/her to the fringes of the community. Thus, it was not uncommon for a couple to put up with an unhappy life destiny to their death to avoid the „village gossip.” For whereas domestic fights, scandals, violence and heavy drinking were public knowledge, the community would tolerate these in order to prevent the break-up of marriage and „shamefulness of divorce.” Community censorship could not always alter, however, the decision of the partners to end their marriage, as personal happiness and the escape from misery, rose above the status within community. Shame in the eyes of the community was preferred to the physical abuse of the husband.

Useful for a consideration of the entire population of Transylvania are the censuses between 1890-1910, which featured special rubrics pointing to the number of divorced people in every county or even individual locality. The grouping according to gender of the applications for a divorce indicate a balanced proportion of men and women, which singles out Romania among other countries, for instance France where, during the same period, divorce became a female institution, with women making for over 86% – to 93% of the applicants. The lower number of women applying for a divorce in Romania, is explained, on the one hand by the attitudes toward women in general, and towards widows

and divorced women in particular. The community marginalised divorced women and did everything to prevent the dissolving of marriages. On the other hand, the education received by the girls in the family played a considerable part. They were brought up to be submissive, patient, and to obey their husbands to be, to stand by them through thick and thin. For a woman to confront and stand up against her man, her family and the community it took a great deal of courage.

Divorce is not a mere separation of two spouses, it triggers a rift in the relationships between the partners' families, relationships established with the marriage alliance. Thus, a whole chain of relationships within the community is broken, which in turn causes new relationships between the former in-laws. The blame, the violence, the reproach extend to and degrade in some cases the once „close relative feeling.” Divorce is not uniquely a personal problem concerning the couple alone, it involves the community. Nevertheless, it is acknowledged by the church (Orthodox and Greek-Catholic), which is forced to accept the existence of cases in which marital life is devoid of sacramental substance and turns into a permanent violation of it, being conducive to the dissolution of the soul, the indissoluble bond threatens to slip into lie, in defending the common good, the personal good is being destroyed.

From the demographic point of view, the rate of divorce can be adequately examined in Transylvania only at the end of the nineteenth century, when a census conducted in 1870 features a like rubric for the first time. In what follows, we shall retrace the dynamics of the rate of divorce in the province to World War I, particularly in the period between the 1890 and the 1910 census, as this interval enjoyed a stable administrative framework, which survived to the censuses conducted in 1890, 1900, and 1910. Table no 2 illustrates as clearly as possible the rise in the divorce tendency of the population, from 0.1% in 1890, to 0.2% in 1900 and 0.3% in 1910. Naturally, a like evolution was not entirely determined by the implementation of civil legislation in marital problems between 1894-1895, but represented also a natural development from the modernisation of the demographic behaviour in Transylvania, which applied as well to other cultural regions. In the Old Kingdom, the rate of divorced population as indicated by the 1899 census was of 0.3%.

A contrastive analysis of the divorce rate with men and women, shows, as Table no 1 indicates, a difference between the sexes in terms of attitudes to divorce. To be exact, as the table offers a static image, it points to differences in post-divorce behaviour. The indication is clear that divorced women outnumbered divorced men, as follows: 1,037 divorced men in 1890, representing 0.085% of the total of the masculine population and 1,482 divorced women, that is 0.121% out of the total population were women. The fact that the number of divorced men is lower than that of divorced women can be accounted for by the considerable higher rate of remarried men compared to women. In the main, the tendency was for divorced men to remarry sooner and more frequently, and for those still not too old, to remarry young women. In the rural area, men would in general remarry sooner than and with less difficulty compared to women (whether divorced or widows). This was the case as both the work in the field and the household required a partner with whom to divide the tasks. Men would not replace women in female daily chores, such as cooking, washing, childminding, gardening or keeping the poultry.